RAQAMLI AKTIVLARNI BUXGALTERIYA HISOBIDA TAN OLISH VA BAHOLASHNING USLUBIY ASOSLARI

Qosimova Fazilat Karimjon qizi

ANNOTATSIYA

So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalarning xo‘jalik amaliyotiga kirib kelishi korxonalar balansida mutlaqo yangi mulk obyektlari — raqamli aktivlarning paydo bo‘lishiga olib keldi. Biroq ularni buxgalteriya hisobida to‘g‘ri tan olish va adolatli baholash masalasi hanuzgacha bahsli bo‘lib qolmoqda. Maqolada kripto-aktivlar, turli ko‘rinishdagi tokenlar hamda blokcheyn asosidagi boshqa raqamli vositalarni moliyaviy hisobotda aks ettirishning nazariy va amaliy jihatlari ko‘rib chiqilgan. Xususan, Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) hamda milliy standartlar (BHMS) doirasida ushbu aktivlarni nomoddiy aktivlar (IAS 38), tovar-moddiy zaxiralar (IAS 2) yoki moliyaviy instrumentlar (IFRS 9) tarkibiga kiritishdagi metodologik ziddiyatlar tahlil qilingan. Tadqiqot yakunida raqamli aktivlarning iqtisodiy tabiatiga mos keluvchi baholash modellarini tanlash hamda O‘zbekiston buxgalteriya hisobi tizimiga tegishli uslubiy o‘zgartirishlar kiritish bo‘yicha amaliy takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli aktivlar, kripto-aktivlar, buxgalteriya hisobi, tan olish mezonlari, haqqoniy qiymat, IAS 38, IAS 2, IFRS 9, moliyaviy hisobot.

АННОТАЦИЯ

В последние годы проникновение цифровых технологий в хозяйственную практику привело к появлению на балансах предприятий совершенно новых объектов имущества — цифровых активов. Однако вопросы их корректного признания и справедливой оценки в бухгалтерском учете по-прежнему остаются дискуссионными. В статье рассмотрены теоретические и практические аспекты отражения криптоактивов, различных

видов токенов и иных цифровых инструментов на базе блокчейна в финансовой отчетности. В частности, проанализированы методологические противоречия при отнесении данных активов к нематериальным активам (IAS 38), запасам (IAS 2) или финансовым инструментам (IFRS 9) в рамках МСФО и национальных стандартов (НСБУ). По итогам исследования предложены практические рекомендации по выбору моделей оценки, соответствующих экономической природе цифровых активов, и внесению методических дополнений в систему бухгалтерского учета Узбекистана.

Ключевые слова: цифровые активы, криптоактивы, бухгалтерский учет, критерии признания, справедливая стоимость, IAS 38, IAS 2, IFRS 9, финансовая отчетность.

ABSTRACT

In recent years, the penetration of digital technologies into business practice has led to the emergence of entirely new property objects on corporate balance sheets—digital assets. However, the issues of their accurate recognition and fair valuation in accounting remain controversial. This paper examines the theoretical and practical aspects of reporting crypto-assets, various types of tokens, and other blockchain-based digital instruments in financial statements. Specifically, it analyzes the methodological contradictions arising when classifying these assets as intangible assets (IAS 38), inventories (IAS 2), or financial instruments (IFRS 9) under IFRS and National Accounting Standards (NAS). Based on the research findings, practical recommendations are proposed for selecting valuation models aligned with the economic substance of digital assets and introducing methodological amendments to Uzbekistan's accounting system.

Keywords: digital assets, crypto-assets, accounting, recognition criteria, fair value, IAS 38, IAS 2, IFRS 9, financial reporting.

1. KIRISH

Bugungi kunda iqtisodiy munosabatlarning raqamlashuvi shu darajaga yetdiki, korxonalarning mulkiy tarkibida an’anaviy asosiy vositalar yoki pul mablag‘lari bilan bir qatorda blokcheyn texnologiyasiga asoslangan aktivlar ham ko‘zga tashlana boshladi. Dastlab faqat texnologik startaplar yoki venchur fondlar doirasida aylangan kriptovalyutalar, utility va security tokenlar, steyblkoinlar hamda NFT (o‘zaro almashinmaydigan tokenlar) endilikda yirik ishlab chiqarish va savdo kompaniyalarining ham e’tiborini tortmoqda.

O‘zbekistonda ham mazkur soha huquqiy jihatdan tartibga solinib, aniq bir tizimga keltirildi. Istiqbolli loyihalar milliy agentligi (ILMA) tomonidan kripto-do‘konlar, kripto-birjalar va mayning faoliyati uchun litsenziyalash tartiblari joriy etildi. Biroq, amaliyotchi buxgalterlar va auditorlar oldida jiddiy bir savol ko‘ndalang turibdi: qonuniy ravishda sotib olingan yoki mayning orqali yaratilgan ushbu raqamli aktivlarni korxona balansida qanday aks ettirish kerak?

Muammo shundaki, hozirgi vaqtda na Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) tizimida, na amaldagi O‘zbekiston Buxgalteriya hisobi milliy standartlarida (BHMS) bevosita raqamli aktivlar hisobiga bag‘ishlangan alohida hujjat mavjud. To‘g‘ri, 2019-yilda Xalqaro moliyaviy hisobot standartlarini sharhlash qo‘mitasi (IFRIC) kriptovalyutalarni amaldagi IAS 2 "Zaxiralar" yoki IAS 38 "Nomoddiy aktivlar" standartlari asosida hisobga olish bo‘yicha o‘z tushuntirishini bergan edi. Lekin bu yondashuv masalani to‘liq hal qilmadi. Chunki bundan o‘nlab yillar ilgari an’anaviy sanoat korxonalari uchun yozilgan standartlar kuniga bir necha o‘n foizga o‘zgaradigan kripto-aktivlarning tabiatiga unchalik ham mos tushmayapti.

Shundan kelib chiqib, ushbu maqolada raqamli aktivlarni iqtisodiy mazmuniga ko‘ra tasniflash, ularni buxgalteriya hisobida tan olish mezonlarini aniqlashtirish hamda turli baholash modellarining korxona moliyaviy natijalariga ta’sirini ochib berish maqsad qilib olindi. Buning uchun avvalo xalqaro amaliyotdagi

mavjud standartlarning imkoniyat va cheklovlari o‘rganildi, so‘ngra milliy hisob tizimidagi bo‘shliqlar tahlil qilinib, ularni bartaraf etish yo‘llari ko‘rib chiqildi.

2. MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot jarayonida asosan me’yoriy-huquqiy hujjatlar va xalqaro hisob standartlari qiyosiy tahlil qilindi. Xususan, Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari kengashi (IASB) tomonidan qabul qilingan IAS 2, IAS 7, IAS 32, IAS 38, IFRS 9 va IFRS 13 standartlari, shuningdek, AQSH Moliyaviy hisob standartlari kengashining (FASB) 2023-yil oxirida qabul qilingan ASU 2023-08 sonli yangilanishi o‘rganib chiqildi. Milliy qonunchilik bazasi sifatida O‘zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida"gi Qonuni, 7-son va 21-son BHMS hamda kripto-aktivlar aylanmasini tartibga soluvchi idoraviy hujjatlar asos qilib olindi.

Maqolada ilgari surilgan xulosalar quyidagi tahliliy usullar yordamida shakllantirildi:

- **Hujjatlar va ilmiy manbalar tahlili:** "Katta to‘rtlik" (PwC, EY, Deloitte, KPMG) auditorlik kompaniyalarining kripto-aktivlar hisobi bo‘yicha texnik qo‘llanmalari hamda R. Barker, X. Xussinki va mahalliy olimlardan Z.N. Kurbanovlarning ilmiy izlanishlari o‘rganilib, ulardagi asosiy nazariy qarashlar umumlashtirildi.
- **Qiyosiy solishtirish:** IFRS va AQSH GAAP standartlarida raqamli aktivlarni baholash usullari (boshlang‘ich qiymat va haqqoniy qiymat modellari) o‘zaro taqqoslanib, ularning korxona sof foydasi hamda kapitaliga ko‘rsatadigan ta’siri aniq misollar yordamida baholandi.
- **Tizimli guruhlash:** Bozorda muomalada bo‘lgan turli raqamli vositalar ularning huquqiy maqomi va korxona faoliyatidagi vazifasiga qarab alohida hisob toifalariga ajratildi.

3. NATIJALAR

O‘rganishlar shuni ko‘rsatdiki, amaliyotda ko‘pincha barcha raqamli vositalarni "kriptovalyuta" deb umumlashtirish va ularga bir xil buxgalteriya yondashuvini qo‘llash xatosiga yo‘l qo‘yiladi. Aslida esa ularning har biri o‘ziga xos huquqiy va iqtisodiy tabiatga ega.

3.1. Raqamli aktivlarni hisob maqsadlari uchun tasniflash

Agar korxona balansiga kelib tushgan raqamli aktivning mohiyatiga chuqurroq qaralsa, uning qaysi standart bilan tartibga solinishi bevosita aktiv egasiga beradigan huquqlarga bog‘liqligini ko‘rish mumkin.

Agar steyblkoin emitenti uni istalgan vaqtda dollarga almashtirib berish majburiyatini olgan bo‘lsa, bu yerda shartnomaviy pul olish huquqi paydo bo‘ladi va u moliyaviy aktivga aylanadi. Bitcoin kabi aktivlarda esa bunday majburiyat yo‘q.

3.2. Balansda tan olishdagi o‘ziga xos jihatlar

Har qanday resursni buxgalteriya balansiga kiritish uchun uchta asosiy shart bajarilishi lozim: korxona aktiv ustidan nazoratga ega bo‘lishi, undan kelgusida iqtisodiy naf kutishi va aktiv qiymatini ishonchli o‘lchay olishi. Raqamli aktivlarda aynan **nazorat qilish mezoni** o‘ziga xos texnik ko‘rinishga ega.

An’anaviy mol-mulkka egalik oldi-sotdi shartnomasi yoki kadastr hujjati bilan tasdiqlansa, blokcheyn tarmog‘ida nazorat **shaxsiy kriptografik kalitga (private key)** ega bo‘lish bilan belgilanadi. Agar korxona aktivlarni o‘zining maxsus elektron hamyonida (cold wallet) saqlasa, nazorat masalasida shubha qolmaydi. Ammo amaliyotda ko‘pchilik korxonalar aktivlarni kripto-birjalardagi hisobvaraqlarida saqlashadi. Bunday vaziyatda buxgalter birja bilan tuzilgan shartnomani sinchiklab o‘rganishi shart: agar birja bankrot bo‘lganda mijoz aktivlari birja mulkidan alohida ajratilishi ko‘zda tutilgan bo‘lsa, aktiv korxona balansida turadi. Aks holda, korxona qo‘lida aktiv emas, balki birjaga nisbatan talab huquqi (debitorlik qarzi) shakllanadi.

3.3. Baholash modellarining moliyaviy hisobotga ta’siri

Tadqiqotning eng bahsli nuqtasi — raqamli aktivlarni hisobot sanasida qayta baholash masalasidir. Hozirgi xalqaro amaliyotda uch xil yondashuv mavjud bo‘lib, ularning farqi 2-jadvalda yaqqol ko‘rinadi.

2-jadval. Raqamli aktivlarni keyingi davrlarda baholash modellari qiyosi

Baholash usuli	**Asosiy standart**	**Keyingi baholash tartibi**	**Qiymat o‘zgarishining hisobotda aks etishi**
Boshlang‘ich qiymat modeli *(Cost Model)*	IAS 38 (74-band)	Xarid qiymatidan qadrsizlanish zararlari ayirib tashlanadi (amortizatsiya hisoblanmaydi).	Narx tushsa — **Foyda va zararlar hisobotida** zarar ko‘rsatiladi; narx ko‘tarilsa — **hisobga olinmaydi**.
Qayta baholash modeli *(Revaluation Model)*	IAS 38 (75-band)	Faol bozordagi haqqoniy qiymat (IFRS 13) bo‘yicha qayta baholanadi.	Narx o‘sishi — **kapital rezerviga (OCI)** o‘tkaziladi; pasayishi — avval rezervni kamaytiradi, keyin zarar hisoblanadi.
Haqqoniy qiymat modeli *(FVTPL)*	AQSH GAAP (ASU 2023-08)	Har bir hisobot sanasidagi birja kotirovkasi bo‘yicha baholanadi.	Narxning ko‘tarilishi ham, tushishi ham to‘g‘ridan-to‘g‘ri **sof foyda yoki zararga** olib boriladi.

Manba: IAS 38 va FASB ASU 2023-08 standartlari qiyosiy tahlili.

Bu yerda jiddiy mantiqiy nomutanosiblik yuzaga keladi. Tasavvur qiling, korxona 50 000 AQSH dollariga 1 dona kripto-aktiv sotib oldi. Yil o‘rtasida uning bozor narxi 35 000 dollarga tushib ketdi. IAS 38 ning boshlang‘ich qiymat modeliga ko‘ra, buxgalter 15 000 dollar zarar yozishga majbur. Yil oxiriga borib aktiv narxi 70 000 dollarga ko‘tarilsa ham, balansda uning qiymati ko‘pi bilan dastlabki 50 000

dollargacha tiklanadi, xolos. Natijada korxona qo‘lida 70 000 dollarlik likvid aktiv turgan bo‘lsa-da, moliyaviy hisobotda u 50 000 dollar bo‘lib ko‘rinaveradi.

4. MUHOKAMA

Olingan natijalarni umumlashtiradigan bo‘lsak, amaldagi buxgalteriya standartlari raqamli aktivlarning iqtisodiy voqeligidan biroz orqada qolayotganini sezish qiyin emas.

Avvalo, kriptovalyutalarni pul mablag‘lari (IAS 7) yoki moliyaviy instrumentlar (IFRS 9) qatoriga qo‘shib bo‘lmasligi nazariy jihatdan to‘g‘ri. Chunki naqd pul yoki bank hisobvarag‘idagi mablag‘ davlat tomonidan qonuniy to‘lov vositasi sifatida kafolatlangan, moliyaviy aktiv esa ikkinchi bir tomonning shartnomaviy majburiyatiga tayanadi. Kriptovalyutada bu ikkisi ham yo‘q. Shu bois xalqaro standart ishlab chiquvchilar ularni nomoddiy aktivlar (IAS 38) safiga kiritishga majbur bo‘lishdi. Lekin nomoddiy aktivlar deganda biz odatda patent, litsenziya yoki savdo belgisini tushunamiz — ular korxona ichida uzoq yillar ishlatiladi va har kuni birjada oldi-sotdi qilinmaydi. Kriptovalyuta esa aksincha, yuqori likvidli investitsiya vositasidir.

Ikkinchi muhim masala — xalqaro standartlar o‘rtasidagi tafovut. AQSH Moliyaviy hisob standartlari kengashi (FASB) bu muammoni ancha dadil hal qildi: 2023-yil oxirida qabul qilingan ASU 2023-08 standarti orqali kripto-aktivlarni faqat haqqoniy qiymatda baholash va qiymat o‘zgarishini sof foyda yoki zararga olib borish tartibini joriy etdi. IFRS esa hanuzgacha IAS 38 doirasida qolmoqda va qiymat o‘sishini sof foydaga emas, balki kapital rezerviga (OCI) yozishni talab qiladi. Bu holat turli mamlakatlarda faoliyat yurituvchi kompaniyalarning moliyaviy ko‘rsatkichlarini o‘zaro solishtirishni qiyinlashtiradi.

O‘zbekiston amaliyotiga kelsak, bu boradagi bo‘shliq yanada sezilarli. Amaldagi 7-son BHMS "Nomoddiy aktivlar" standarti nomoddiy aktivlarni faol bozor narxi bo‘yicha qayta baholash mexanizmini deyarli ko‘zda tutmaydi. Qolaversa, 21-son BHMS (Schyotlar rejasi) da raqamli aktivlarni alohida hisobga

olish, ayniqsa, mayning korxonalarida sarflangan elektr energiyasi va uskuna eskirishidan kelib chiqib yangi yaratilgan kripto-aktiv tannarxini shakllantirish tartibi ochiq qolmoqda. Buxgalterlar amaliyotda ushbu operatsiyalarni o‘z bilganlaricha har xil schyotlarga (kimdir 0400, kimdir 5800 yoki 2900 schyotlarga) o‘tkazishga majbur bo‘lishmoqda.

Albatta, mazkur tadqiqot doirasida biz faqat korxonalar balansidagi oddiy raqamli aktivlar hisobiga to‘xtaldik. Markaziy banklarning raqamli valyutalari (CBDC) hamda DeFi (markazlashmagan moliya) platformalaridagi steyking operatsiyalaridan olinadigan daromadlarni tan olish masalalari alohida chuqur izlanishlarni talab etadi.

5. XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, raqamli aktivlarni an’anaviy buxgalteriya qoliplariga majburlab joylashtirish moliyaviy hisobotning haqqoniyligiga putur yetkazmoqda. Investorlar va kreditorlar korxonaning real moliyaviy holatini ko‘rishlari uchun raqamli aktivlar ularning haqiqiy bozor qiymatida aks ettirilishi shart. Milliy buxgalteriya hisobi tizimini zamonaviy talablarga moslashtirish maqsadida quyidagi amaliy chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

1. **Idoralararo uslubiy qo‘llanma yaratish:** Iqtisodiyot va moliya vazirligi hamda Istiqbolli loyihalar milliy agentligi hamkorligida raqamli aktivlarni buxgalteriya hisobida aks ettirish va moliyaviy hisobotda ochib berish bo‘yicha maxsus uslubiy ko‘rsatma ishlab chiqilishi lozim.

2. **Schyotlar rejasiga aniqlik kiritish:** 21-son BHMSga tegishli qo‘shimchalar kiritib, investitsiya maqsadida uzoq muddat saqlanadigan raqamli aktivlarni nomoddiy aktivlar tarkibida alohida subschyotda (*masalan, 0480 — "Raqamli aktivlar"*), qayta sotish uchun olinganlarini esa tovarlar tarkibida (*2980 — "Sotish uchun mo‘ljallangan raqamli aktivlar"*) hisobga olishni qat’iy belgilab qo‘yish zarur.

3. **Haqqoniy qiymatda baholashga o‘tish:** Litsenziyalangan kripto-birjalarda faol kotirovka qilinadigan raqamli aktivlar uchun boshlang‘ich qiymat modelidan voz kechib, har bir hisobot sanasida bozor qiymati (IFRS 13) bo‘yicha qayta baholash tartibini joriy etish kerak.

4. **Mayning xarajatlarini kalkulyatsiya qilish:** Mayning faoliyati bilan shug‘ullanuvchi subyektlarda qazib olingan raqamli aktivlar tannarxini bevosita ishlab chiqarish xarajatlari (elektr energiyasi, server uskunalari amortizatsiyasi va texnik xizmat) asosida shakllantirishning yagona uslubiyotini tasdiqlash lozim.

6. FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining 2016-yil 13-apreldagi "Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida"gi O‘RQ-404-son Qonuni (yangi tahriri).

2. International Accounting Standards Board (IASB). (2019). *IFRIC Agenda Decision: Holdings of Cryptocurrencies*. IFRS Foundation, London.

3. International Accounting Standards Board (IASB). *IAS 38 Intangible Assets & IAS 2 Inventories*.

4. Financial Accounting Standards Board (FASB). (2023). *Accounting Standards Update (ASU) 2023-08: Intangibles—Goodwill and Other—Crypto Assets (Subtopic 350-60)*.

5. Barker, R., Lennard, A., Penman, S., & Teixeira, A. (2022). Accounting for intangible assets: suggested solutions. *Accounting and Business Research*, 52(6), 601–630.

6. Hussinki, H., King, A., Dumay, J., & Steinhöfel, E. (2025). Accounting for intangibles: a structured literature review. *Journal of Intellectual Capital*, 26(1), 1–28.

7. Kurbanov, Z. N. (2026). Raqamli moliyaviy aktivlarning buxgalteriya hisobi. *Raqamli iqtisodiyot sharoitida buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotni xalqaro standartlar asosida takomillashtirish*, TDIU, 17–22.

8. PricewaterhouseCoopers (PwC). (2024). *Cryptographic assets and related transactions: accounting considerations under IFRS*. PwC Global Insights.

9. Ernst & Young (EY). (2023). *Applying IFRS: Accounting by holders of crypto-assets*. EYGM Limited.

10. Xasanov, B. A., & Suyunov, N. D. (2021). *Buxgalteriya hisobi va auditning nazariy hamda amaliy masalalari*. Toshkent: "Iqtisod-Moliya" nashriyoti.